

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Hatra, (g)een karavaanstad, of: to be a specialist or not to be a specialist

Naerebout, F.G.

Citation

Naerebout, F. G. (1996). Hatra, (g)een karavaanstad, of: to be a specialist or not to be a specialist. *Frons*, 16(2), 58-64. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/11092>

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/11092>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

reis naar Londen, een Romeinse cena en een lezing van Homerusvertaler De Roy van Zuidewijn gepland. Los van *Laverna* staan het voor het grootste gedeelte uit classici bestaande koor OGGOD (Ons Genoegen Op Dinsdagavond) en het voetbalteam Philoctetes.

Nieuws, onderzoeksresultaten, recensies, puzzles en poëzie komen meestal in de WAU terecht, het mededelingenblad van Klassieke Talen, dat drie tot vier keer per jaar verschijnt en al aan zijn zestiende jaargang toe is.

In de hoop de Leidse FRONS-lezers naar tevredenheid te hebben ingelicht omtrent de stand van zaken bij de studie Griekse en Latijnse Taal en Cultuur, sluit ik nu af. Voor eventuele omissies bied ik bij deze mijn excuses aan; ze zijn het gevolg van tijdgebrek (in het verband met tentamens).

HATRA, (G)EEN KARAVANSTAD

of: to be a specialist or not to be a specialist

Frits Naerebout

In de *Historische Informatie Courant*, de tegenhanger van de FRONS bij de vakgroep geschiedenis, recenseerde Ted Kaizer het handboek *De Oudheid* van de hand van H.W. Singor en van ondergetekende. De recensent was heel positief, maar constateerde toch 'een enkel foutje wanneer de auteur zich te ver van zijn eigen terrein verwijderd'. Om tot die constatering te geraken had hij sommige gedeelten van de tekst kennelijk grondig uitgeplozen, want als voorbeeld van een foutje noemde hij de vermelding in het bijschrift van een afbeelding van de stad Hatra als karavaanstad. Volgens Kaizer is Hatra *zeker* (mijn cursivering) geen belangrijke karavaanstad geweest, want de voornaamste karavaanroute zou op een ruime dagmars afstand gelegen hebben en er zou in Hatra slechts één inscriptie zijn gevonden die betrekking heeft op handel. Het bestaan van Hatra zou afhangen van politieke en religieuze factoren. Nu heb ik mijn bewering over Hatra als karavaanstad bij mijn volle verstand neergeschreven, en ik dacht daarbij, net als met de meeste beweringen die ik

in druk doe, niet lichtvaardig te werk te zijn gegaan. Bij lezing van de kritiek werd dus mijn bijniermerg aangezet tot verhoogde adrenaline-productie, zo van 'geen karavaanstad? Nou, dat zullen we nog wel eens zien'. Maar al spoedig begon ik al aan mijzelf te twijfelen: ben ik in Hatra inderdaad 'te ver van mijn eigen terrein'? Maar wat is eigenlijk 'mijn eigen terrein'? Am I a fool who rushes in where angels fear to tread? Zo geeft de recensie mij aanleiding tot enige bespiegelingen over wetenschappelijke specialisatie.

De aard van de plaats Hatra is binnen de context van het handboek in kwestie natuurlijk een detail van wel zeer ondergeschikt belang. Dat ik toch de moeite neem er hier een punt van te maken, komt omdat de kwestie mijns inziens een portee heeft die ver boven het detailniveau uitstijgt. Dat is ook de reden dat ik denk dat deze kwestie de lezer van de FRONS zou kunnen interesseren (overigens: Hatra is ook heel boeiend). Ten eerste is het gevaarlijk iets voor 'fout' te verklaren, dan wel van iets anders te zeggen dat het 'zeker' is. Dat het handboek veel zaken bevat waaraan op goede gronden *getwijfeld* kan worden, beschouw ik als een wijd open deur (dat in het handboek de auteurs de ene ongenueanceerde uitspraak na de andere doen zonder hun vele twijfels te verwoorden, is eigen aan het genre). Maar betwifelbaar, of zelfs twijfelachtig, is iets anders dan fout. Wat zich aan het geval Hatra aardig laat illustreren. Ten tweede is het volgens mij ongewenst vast te stellen wat het 'eigen terrein' van een ander is. Volgens de recensent is dat in mijn geval in elk geval niet Hatra. Ik heb begrepen dat hij Hatra en wijde omgeving wél claimt als *zijn* territorium. Jammer: ik hou niet zo van territoriumdrift. Bij de verdediging van het territorium neemt men meestal de toelucht tot het concept 'specialisatie': 'dit is mijn eigen gebied want ik heb mij op dit gebied gespecialiseerd'. Specialisatie is echter iets zeer betrekkelijks. En ook dat laat zich aardig aan het geval Hatra illustreren.

Teneinde mijn eigen stellingname inzake specialisatie nader toe te lichten, moet ik even iets zeggen over mijn huidige werksituatie. Sinds mijn vertrek bij de Leidse vakgroepen Geschiedenis en GLTC een paar jaar geleden verdien ik de kost als docent cultuurwetenschappen, wat dat ook mogen zijn, van de Open universiteit. Uit dien hoofde sta ik uiterst ambigue tegenover specialisatie: ik denk dagelijks, terwijl ik amechtig een straatlengte op mijn studenten probeer vóór te blijven, dat specialisatie toch wel een veilige haven zou zijn. Anderzijds verheug ik mij dagelijks dat ik er aan ontsnap, want wat is er nu

eigenlijk leuker dan geautoriseerd door bijna alle menswetenschappen heen te zappen? In mijn werk heb ik dus geen eigen terrein, hooguit wat voorkeursgebieden. Eigenlijk was dat al zo toen ik nog in Leiden werkte, zij het dat ik mij in die tijd grotendeels tot de Oudheid beperkte (dat is te ruim om ook maar in de verste verte een specialisatie te mogen heten). En zelfs die laatste beperking is nu weggevallen: mijn huidige werkgever verwacht van mij dat ik van alle markten thuis ben en mij niets gelegen laat liggen aan disciplinegrenzen of beperkingen naar tijd en ruimte. Ik weet dus een beetje van veel, in plaats van veel van een beetje. Maar weinig kennis mag volgens mij niet zonder meer uitgelegd worden als ondermaatse kennis. Ik denk dat je heel precies kunt zijn, ook op terreinen waarop je jezelf geen specialist mag of kan noemen. Dat is een kwestie van doorbuffelen: precisie is toch, mits bepaalde basisvaardigheden aanwezig zijn, een kwestie van niet te snel tevreden zijn.

Het uur der waarheid: nu moet ik natuurlijk laten zien wat ik als verklaard niet-specialist zoal van de Hatra-studiën weet (en zo natuurlijk ook impliciet blootgeven wat ik allemaal gemist heb). Eerst terug naar de beweringen van Kaizer. Die heb ik eerder gezien, bij mensen als Daniel Schlumberger, in diens *Der hellenisierte Orient*. En in 1932 sloeg Michael Rostovtzeff Hatra over in zijn beroemde *Caravan Cities*. Toen had Walter Andrae al 20 jaar eerder als eerste uitgebreid over Hatra gepubliceerd, dus daar lag het niet aan. Rostovtzeff kende Hatra ongetwijfeld, maar nam het toch niet in zijn boek op. Kortom, het debat over de status van Hatra als wel of geen karavaanstad is niet van vandaag of gisteren. Reeds meer dan zestig jaar geleden was men het hier over oneens. Zoiets is altijd een interessant weetje: als er over een onderwerp een langlopend debat is, dan mag je al gaan vermoeden dat zekerheid buiten bereik ligt.

Waar heb ik mij op gebaseerd in mijn bewering dat Hatra wél een belangrijke karavaanstad was? In de eerste plaats op de mening dienaangaande van grootheden als Caquot, Teixidor, Dillemann, Maricq, Rashke, Drijvers en Stein. Overigens, om misverstanden te voorkomen: alles wat ik in ons handboek beweer is weliswaar ergens op gebaseerd, maar het is natuurlijk niet zo dat ik over elk detail een hele plank literatuur heb gelezen; in Hatra was ik toevallig al veel langer geïnteresseerd (hoe kom je er anders op om daar een plaatje van in je boek op te nemen?). De zojuist genoemde auteurs vallen voor

een groot deel in de categorie 'specialisten'. Ik zou zeker H.J.W. Drijvers en M. Rashke (in *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* delen 8 en 9) niet zomaar durven tegenspreken. Maar een beroep op autoriteiten is niet voldoende, heb ik altijd geleerd, dus ik heb ook goed naar hun argumenten gekeken. Zeker omdat de specialisten, ondanks hun specialisme, over de status van Hatra niets blijken te *weten*, en veel te *vermoeden*, ook al slaan zij vaak een blijmoedig-zelfverzekerde toon aan. Dat is dus winst nummer één van de kwestie Hatra: we kunnen er heel duidelijk uit aflezen dat we er goed aan doen geen blind vertrouwen te stellen in 'de specialisten'. Hun overwegingen verdienen, uit hoofde van hun specifieke kennis, al onze aandacht, maar onduidelijk of ontbrekend bewijsmateriaal kan door hen niet worden omgetoverd in iets anders. Het is leuk om te zien hoe sommigen over dit probleem proberen heen te praten: dat zijn de specialisten die aan hun eigen specialisatie zijn gaan geloven of willen dat anderen dat doen. Ik kan dit illustreren door het tegendeel te laten zien: een specialist die juist de betrekkelijkheid van zijn kennis benadrukt. De als persoon en vanwege zijn immense kennis door mij hogelijk bewonderde Leidse emeritus Hoftijzer schrijft aan het slot van het hoofdstuk over 'de godsdienst van Hatra' in zijn monografie *Religio Aramaica*: 'Maar ondanks het brokkelige van het materiaal, het uiterst toevallige van de gegevens die we bezitten en het gebrekkige inzicht, dat ons vergund is, hoop ik althans iets van deze oude religies voor de lezer te hebben doen leven. Dan zou er naast alle negativiteit, de noodzakelijke beklemtoning van onze begrensde kennis, ook een enkel spoor zijn, dat meer positief is'. Dat is nu de eerlijkheid die menigeen op 'zijn eigen terrein' niet weet op te brengen.

Inzake de ligging en de contacten van Hatra lijkt het werk van M.A. Stein mij nog steeds cruciaal. De befaamde reiziger-ontdekker-archeoloog-avonturier-rover Marcus Aurelius Stein (1862-1943) kende als vrijwel geen ander het hele gebied van Syrië tot in het westen van China. Zijn verkenningswerk 'on the ground' is onovertroffen: hij had een militaire opleiding landmeten en cartografie genoten. Nog zeer onlangs zijn in de *British Archaeological Records* zijn notities over de Romeinse oostgrens gepubliceerd, en al zijn monografieën zijn nog steeds in druk. Deze Stein heeft in een artikel in het *Journal of the Royal Asiatic Society* van 1941, 'The ancient trade route past Hatra and its Roman posts', een poging gedaan de route van Nisibis via Hatra naar Ktesifon (de status als karavaansteden van de eerst- en laatstgenoemde plaats staat voorover

ik weet niet ter discussie) te reconstrueren. Hij doet dat op overtuigende wijze, met niet alleen oog voor de Romeinse overblijfselen langs deze vermeende route, maar ook met aandacht voor de aard van het terrein en voor de aanwezigheid van voedsel voor kamelen en van bronnen. Hatra scoort op alle punten uitstekend. Dat de plek niet ongeschikt is, bewijst in elk geval een 12de-eeuwse karavanserai op dezelfde plaats. Voegen we bij Stein de overwegingen van L. Dillemann in diens *Haute Mésopotamie orientale* uit 1962 (een werk dat ik helaas alleen uit de tweede hand ken), en van J. Teixidor in zijn artikel 'Notes hatréennes', *Syria* 41 (1964) 274-284, dan lijkt mij dat David Kennedy en Derrick Riley in hun *Rome's desert frontier from the air* (Londen 1990) 106-107, gewoon gelijk hebben met hun uitspraak over Hatra: 'a major caravan city'.

Het argument dat de 'voornaamste karavaanroute' niet langs Hatra loopt, zegt a priori niets: dan kan een minder voorname er wel langs gelopen hebben. A. Maricq in *Syria* 34 (1957) spreekt over Hatra als een 'cité caravanière située sur une voie secondaire'. Best, secundair, tertiair, dat maakt me niet uit. Als we helemaal eerlijk zijn: we weten niet waar in de Romeinse periode de routes, voornam of niet, gesitueerd dienen te worden. Het is allemaal speculatie. Wat dat betreft heeft Fergus Millar, *The Roman Near East 31 BC - AD 337* onlangs nog (1993) de zaken heel duidelijk gesteld (pp.483, 515). Voor eerdere perioden geldt hetzelfde. Weer een feit dat de 'specialisten' veelal niet luid en duidelijk proclameren. Natuurlijk, ook al wéten we het niet, toch kunnen we misschien wel het een en ander vermoeden. Zoals gezegd vermoeden meerdere auteurs, op grond van argumenten, dat Hatra een belangrijke karavaanstad was aan een (niet: de) route naar de Perzische Golf.

Dan de inscripties. Daar wist ik niet veel van, maar dankzij een bijvak semitische taalkunde weet ik aardig de weg op terreinen die ik verder absoluut niet als mijn gebied zou durven opeisen, maar waar ik wel recht van overpact claim. Het opdoen van enige kennis van het Aramees kan ik iedereen aanraden die zich voor het de hellenistische staten of de oosthelft van het Romeinse rijk interesseert: dan gaan er weer hele nieuwe werelden voor je open. Naar aanleiding van Kaizers opmerking ben ik eens een middagje op jacht gegaan bij het Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten. De honderden Aramese (en minimaal drie Latijnse) inscripties in of bij Hatra gevonden, blijken voor een groot deel afkomstig van het tempelcomplex of zijn grafstenen. Linguïstisch, onomastisch en godsdiensthistorisch zijn deze teksten erg

interessant, maar de sociaal-economisch historicus vindt er weinig van zijn gading. Dat de handel in deze teksten niet prominent figureert zegt niets, lijkt me. In ieder geval ken ik nu drie teksten (en ik heb zeker niet alle inscripties bekeken: de publicatiestroom gaat maar door) die geïnterpreteerd zijn als verwijzingen naar Hatra's (handels)contacten: zie A. Caquot, 'Nouvelles inscriptions araméennes de Hatra', *Syria* 30 (1953) 235-236 (no.29) en de twee teksten behandeld door J. Teixidor in het reeds genoemde artikel. Veel is het niet, maar aan een *argumentum e silentio* kunnen we geen steun ontleen voor het een of het ander.

De aanwezigheid van munten uit Hatra, en van inscripties in de *ductus* (schrijfstijl) van Hatra in Doera Europos (aldus Rashke met verwijzing naar eerdere literatuur) lijken mij een indicatie van contacten. Ook is er een bepaald type statuette dat een vrij grote verspreiding over verschillende karavaansteden, waaronder Petra, vertoont; er is ook een voorbeeld uit Hatra (aldus Klaus Parlasca in *Petra: Neue Ausgrabungen und Entdeckungen*). Last but not least is er de opmerkelijke architectuur en sculptuur van Hatra. Parthisch, maar ook weer niet helemaal (ik had Hatra niet zonder meer Parthisch moeten noemen in het gewraakte bijschrift, dat was iets al te bondig; nou ja, Colledge, een echte specialist, doet het ook in zijn *Parthian Art*, dus vooruit). We zien er mengvormen die een openheid in alle richtingen suggereren: in het mooie plaaijesboek met tekst van Henri Stierlin (een veelschrijver en zeker géén specialist, maar zeer geïnformeerd) *Städte in der Wüste. Petra, Palmyra und Hatra, Handelszentren am Karawanenweg* staat het fraai geformuleerd: 'Am Kreuzweg der Formen und Kulte'.

Schlumberger, die mij de belangrijkste van de anti-karavaanstad lobby lijkt te zijn, zegt dat de artistieke invloeden niet zijn meegekomen met handelaars, maar met pelgrims. Ook de omvang en rijkdom van de stad zijn volgens hem gevolg van religieuze prominentie, niet van handelscontacten. Ik acht op grond van al het bovenstaande de handelscontacten vooralsnog een overtuigender argument, maar het één sluit het ander natuurlijk niet uit: ik voel mij niet zo geroepen om in de politieke, religieuze en economische betekenis van Hatra per se het primaat aan één van deze drie te willen toekennen, of één van de drie te schrappen. Al met al laat ik dat 'karavaanstad' dus nog maar even staan, ook al weet ik het allemaal niet zeker. Dat zou ik graag

benadrukken: ik vind de argumenten voor Hatra als karavaanstad aardiger dan de argumenten tegen, maar dat is dus iets heel anders dan zekerheid over deze kwestie. Hoe het mogelijk is dat onze recensent het een en ander wél zeker weet, kan ik niet bevroeden. Maar als hij beschikt over bewijsmateriaal waar ik niets van weet, en daarmee al het bovenstaande op overtuigende wijze weet te ontkrachten, dan zal ik de tekst in de tweede druk vanzelfsprekend aanpassen. Ik geloof gewoonweg niet (maar ik wéét het niet!) dat hij over dergelijk doorslaggevend materiaal beschikt, maar ja, ik kan op dit punt natuurlijk lelijk op mijn gezicht gaan. In dat geval vervalt ook deels de nu volgende moraal.

Moraal van dit verhaal: 'fout' is niet iets waarvan je meent dat het zo niet is, maar 'fout' is iets dat simpelweg aantoonbaar onjuist is. Dat komt maar weinig voor in de menswetenschappen, althans zodra de vragen interessant beginnen te worden. Voor 'juist' geldt vanzelfsprekend hetzelfde. Met (on)aannemelijk kunnen we veelal beter uit de voeten. Probeer dus uitspraken als: 'dit is zeker goed/fout' te vermijden wanneer je liever niet de kans wil lopen van de een of andere aggressieveling die beter weet op je donder te krijgen. Ten tweede: elk van de vier mogelijkheden: juist, onjuist, aannemelijk en onaannemelijk, vraagt om argumenten. Die argumenten komen al dan niet van specialisten. Laat je vooral niet afschrikken door de mededeling dat zus of zo jouw terrein niet is. Er is geen enkele reden waarom de specialisten het laatste woord zouden moeten hebben wanneer het gaat om kwesties die iedereen met een redelijk brein begrijpen kan. Ik kan zelfs wel wat redenen bedenken waarom het *beter* is als niet zij het laatste woord hebben, maar mensen die wat afstand kunnen nemen. Eén van die redenen is dat specialisten soms neigen tot het stellen van zekerheden, omdat zij dat aan hun eer als specialist verplicht denken te zijn. Terwijl juist zij weten, of zouden moeten weten, dat diepgang en zekerheid omgekeerd evenredig zijn. Zeker in zo'n geval maar liever geen specialisten, maar mensen die eerlijk en precies zijn. Zoals de Japanse Zen-meester Daigu Ryōkan (1758-1831) zei: ik houd niet van gedichten door dichters, van calligrafie door calligrafen en van gekook door koks.

"Tjee! Wie moet ik dan meenemen naar 'Lysistrata'?"